

DOI: 10.15421/272321

УДК 94:338.46] (477.63+477.7)«18/19»

О. Б. Шляхов

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, Україна

БІЗНЕСОВІ ПРАКТИКИ ПІДПРИЄМЦІВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ У СФЕРІ ПОСЛУГ (кінець XIX – початок XX ст.)

E-mail: alexshlyahov@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0752-4061>

Researcher ID Q – 8008–2017

Анотація. **Мета** дослідження – висвітлити особливості розгортання підприємницької діяльності у сфері побутового обслуговування населення південноукраїнських губерній Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. Використано **методи** дослідження: проблемно-хронологічний, историко-генетичний, ретроспективний. Наукова новизна: на основі широкого кола джерел охарактеризовано підприємницькі практики представників ділових кіл Півдня України в царині побутового обслуговування населення в модерний період. **Основні результати.** Зазначено, що в пореформену добу в регіоні сформувалася численна група підприємців (нараховувала приблизно 3,5 тис. осіб), які вели бізнесову діяльність у сфері сервісу, наживаючи при цьому доволі значні статки. Адже підприємницька діяльність у цій царині не вимагала залучення значних капіталів і характеризувалася достатньо швидким обігом коштів. При цьому найбільші прибутки своїм власникам приносили гільдійські сервісні заклади в Херсонській губернії. Зокрема, готелі в Одесі мали середній дохід 46 тис. крб на рік. Тож саме на Херсонщині наприкінці XIX ст. діяла і найбільша кількість гільдійських та негільдійських індивідуальних приватних підприємств, які займалися обслуговуванням населення – 1 575 закладів. Зрештою, створюючи численні готелі, постоялі двори, ресторани, трактири, кав'ярні, перукарні та лазні, їх власники відігравали суттєву роль у задоволенні різноманітних потреб мешканців міст Херсонської, Катеринославської та Таврійської губерній. Слід звернути увагу, що за національною ознакою серед представників бізнесових кіл, які утворювали підприємства в цій галузі народного господарства, переважали етнічні росіяни, євреї та німці. Водночас до діяльності в царині сервісу досить активно долучалися й українці за походженням. Тип статті: описова.

Ключові слова: Південь України, модерний період, підприємницька діяльність, сфера сервісу.

O. B. Shliakhov

National University of Oles Honchar, Dnipro, Ukraine

BUSINESS PRACTICES OF ENTREPRENEURS OF THE SOUTH OF UKRAINE IN THE FIELD OF SERVICES (end of the 19th – beginning of the 20th century)

Abstract. The **purpose** of the study is to highlight the peculiarities of the deployment of entrepreneurial activity in the field of providing services to the population of the southern Ukrainian provinces of the Russian Empire at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries. Research **methods** were used: problem-chronological, historical-genetic, retrospective. Scientific novelty: on the basis of a wide range of sources, the entrepreneurial practices of representatives of the business circles of Southern Ukraine in the field of household services of the population in the modern period have been characterized. **Main results.** It is noted that in the post-reform period, a large group of entrepreneurs was formed in the region (numbering approximately 3.5 thousand people), who were engaged in business activities in the service sector, making quite considerable fortunes. After all, entrepreneurial activity in this area did not require the involvement of significant capital and was characterized by a sufficiently fast turnover of funds.

At the same time, guild service establishments in the Kherson province brought the biggest profits to their owners. In particular, hotels in Odessa had an average profit of 46,000 rubles per year. In turn, non-guild enterprises in the field of services also brought the largest profits to their owners in Kherson region – 19–20%, and the lowest income – 13–14%, had the owners of similar establishments in Katerynoslav region. In Tavria province in 1896, this figure was 15%. Accordingly, it was in the Kherson region at the end of the 19th century the largest number of guild and non-guild individual private enterprises operating in the service of the population – 1575 establishments. Using the example of the city of Odesa, it was found that in terms of social composition, among the owners of service establishments in 1913, the majority were burghers, who owned 96 enterprises or 46,8%. The representatives of the peasantry took the conditional second place – 54 institutions or 26,3%. This was followed by merchants and honorable citizens – 21,5%, as well as representatives of the nobility and officials – 5,4%. After all, by creating numerous hotels, inns, restaurants, taverns, coffee shops, hairdressers and baths, these businessmen played a significant role in meeting the various needs of the residents of the cities of Kherson, Katerynoslav and Tavria provinces. Attention was drawn to the fact that ethnic Russians, Jews and Germans predominated among the representatives of business circles who created enterprises in this branch of the national economy. At the same time, Ukrainians by origin were quite actively involved in the activities in the field of service. Type of article: descriptive.

Key words: Southern Ukraine, modern period, entrepreneurial activity, service sphere.

Вступ. Треба зазначити, що підприємці Півдня України наприкінці XIX – початку XX ст. належали до найпотужніших та найчисленніших груп бізнесових кіл Російської імперії. Відповідно саме тут склався і найзаможніший прошарок великої буржуазії, адже його питома вага становила 44% від загальної кількості одноосібних власників підприємств всієї підросійської України пореформеної доби [5, с. 94]. Водночас у південноукраїнських землях царської Росії діяли значні групи середніх та дрібних підприємців, які частіше за все створювали як гільдійські, так і негільдійські торговельні, фінансово-банківські, транспортні та промислові заклади. Значну активність представники підприємницького загалу виявляли і у сфері сервісу, побутового обслуговування, володіючи численними готелями, ресторанами, трактирами, постійними дворами, кав'ярнями, перукарнями та лазнями, відіграючи таким чином важливу роль у задоволенні різноманітних потреб широких верств населення регіону.

Питанням розвитку бізнесових практик в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. у вітчизняній історіографії присвячено вже досить багато наукових праць. В цьому плані можна згадати ґрунтовне дослідження «Підприємництво в Україні: історико-інституційний аналіз» або монографію Т. С. Водотики, де акцентовано на розвитку різних форм та напрямів підприємницької діяльності в контексті урбанізаційних процесів в українських землях Російської імперії пореформеної доби [8; 20]. Розвиток бізнесової діяльності в містах підросійської України студіювали також закордонні дослідники Р. Лінднер та П. Херліхі [3; 6]. Згадану проблематику розглядав і автор цієї розвідки [14]. Втім, можна вважати, що підприємництво в царині надання населенню Півдня України необхідних послуг у модерний період ще не дістало належного висвітлення в історичній літературі.

Мета та предмет дослідження. Метою дослідження є з'ясування особливостей розгортання бізнесових практик у сфері послуг у Херсонській, Катеринославській та Таврійській губерніях наприкінці XIX – початку XX ст., висвітлення внеску в цю діяльність підприємців, які мали українське походження. Предмет дослідження: підприємницька діяльність представників ділових кіл Півдня України в царині побутового обслуговування населення в модерний період.

Джерела. Важливим підґрунтям для розкриття теми слугували матеріали податкових структур царизму та урядова статистика кінця XIX – початку XX ст. Крім того, автор використав загальноімперські та регіональні довідкові видання, зокрема торговельно-промислові адрес-календарі Російської імперії, а також матеріали періодичної преси модерного періоду, що наводили інформацію стосовно власників підприємств, які діяли на теренах Херсонської, Катеринославської та Таврійської губерній. Методологія дослідження ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності,

системності. Використано такі загальноісторичні методи, як проблемно-хронологічний, історико-генетичний та ретроспективний.

Основний матеріал та результати. Необхідно зазначити, що урбанізаційні процеси та індустріалізація промисловості в пореформену добу найбільш активно розвивалися в південноукраїнських губерніях Російської імперії. Своєю чергою це обумовило швидке зростання населення, яке потребувало якісних послуг у задоволенні як своїх буденних потреб, так і в організації дозвілля. Відповідно чимало хто із заповзятливих осіб вдавався в цей час до організації бізнесової справи саме в царині **побутового обслуговування** мешканців міст регіону. Адже підприємницька діяльність у цій сфері не вимагала залучення значних капіталів і характеризувалася достатньо швидким обігом коштів.

Зрештою особи, які мали у своєму розпорядженні більш-менш значний початковий капітал, переважно створювали у сфері сервісу гільдійські приватні заклади. Це були великі готелі, ресторани, кав'ярні, громадські бані тощо. При цьому на Херсонщині таких одноосібних гільдійських підприємств за даними податкових структур царизму в 1896 р. нараховувалося 416, а через два роки – 219. Своєю чергою в Катеринославській губернії протягом 1896–1898 рр. кількість гільдійських сервісних закладів зменшується з 316 до 96, а в Таврійській губернії – зі 184 до 137. Натомість прибутки цих приватних підприємств навіть зростали. Зокрема, на Херсонщині відповідний відсоток зиску за цей час збільшується з 19,6% до 20,2%, а на Катеринославщині – з 15,4% до 18,8%. Остання тенденція, як і зменшення кількості таких закладів у регіоні, пояснюється фактом утворення тут низки потужніших підприємств (і відповідно розоренням дрібних закладів), які забезпечували собі монополю високих прибутків [16, с. 56, 84, 90].

Зрештою, орієнтуючись на інформацію, яку наводило довідкове видання «Вся Россия» (дані стосувалися 1897–1898 рр.), слід зазначити, що на теренах Катеринославської губернії функціонувало 26 досить великих готелів. З них 11 діяло в Маріуполі, 4 – у Катеринославі, 3 – у Луганську за середнього обігу 11 тис. крб на рік. Тож є підстави їх господарів віднести до великої буржуазії. Звернемо увагу й на те, що серед цих ділків був етнічний українець Є. Шевченко, який у Маріуполі мав два готелі [21, стб. 776]. Наприкінці XIX ст. на Катеринославщині нараховувалося також 20 мебльованих кімнат, з яких 17 функціонувало в губернському центрі, два заклади в Павлограді та ще один – у Бахмуті. Їхній середній обіг становив 8 тис. крб на рік. Відповідно власники цих закладів були репрезентантами середніх прошарків буржуазії, серед яких домінували ділки єврейського походження. Втім були тут представлені й українці. Так, господарями мебльованих кімнат у Катеринославі були Ф. В. Трикуленко та П. П. Шейченко.

Наприкінці XIX ст. у Катеринославській губернії також діяло 212 ресторанів, буфетів та трактирів, які тогочасна податкова статистика відносила до підприємств так званої нетоварної торгівлі з середнім обігом у 6 тис. крб на рік. Більшість із них, а саме 80 закладів діяло в Катеринославі. Крім того, ще 23 ресторани та трактири функціонували в повітовому Маріуполі, 21 – в Олександрівську, 10 – у Луганську, 8 – у Бахмуті тощо. При цьому якщо йдеться про діяльність трактирів, то, як зазначав у своїх нотатках один з лідерів російських слов'янофілів І. Аксаков, в українських землях Російської імперії їх «у звичайному розумінні цього слова майже не існує... Трактирами там називають шинки, де дешеве та гарне вино заміняє простим людям чай» [2, с. 276]. Адже, як підкреслював той самий автор, «у Малоросії чай зовсім не в такому споживанні у простого люду, як у великоросійських губерніях» [2, с. 276]. Втім, так або інакше, але, як зазначав на межі XIX–XX ст. журнал «Народное хозяйство», «трактир та простонародна пивна лавка і корчма залишалися головними, а переважно навіть виключними місцями для дозвілля робітничого населення» [7, с. 146].

Крім того, якщо згадувати про діяльність сервісних закладів на Катеринославщині в пореформений період, то ще три підприємці тут були власниками великих лазень з річним обігом 16 тис. крб [21, стб. 779]. У губернському місті ними володіли

росіянин Л. І. Калугін та єврей М. Я. Неміровський, а в Бахмуті – етнічний українець І. Г. Рибасенко.

Своєю чергою в Херсонській губернії наприкінці 1890-х рр. діяв 31 готель, зокрема лише в Одесі їх нараховувалося 25. При цьому в центрі міста, у Театральному провулку, розташовувався великий готель, яким володів українець А. С. Яшук. Зрештою середній обіг цих одеських закладів становив велику суму – 46 тис. крб на рік. В інших місцевостях Херсонщини готелі та мебльовані кімнати приносили своїм господарям дещо менший, але теж вельми значний зиск, позаяк їх середній річний обіг становив 20 тис. крб [21, стб. 871–872]. Такі прибутки багато в чому обумовлювала значна вартість послуг, які пропонувалися населенню в цих закладах. Як зазначали автори одеського часопису «Торгово-промисловий юг»: «у Європі нам належить перше місце в низці держав за ступенем дорожнечі квартир... Одеса, Київ, Харків можуть похвалитися тим, що середня ціна за кімнату перевищує таку ж за кімнату в Берліні, Парижі, Лондоні та інших великих центрах» [18, № 3, с. 38].

Додамо, що серед власників цих сервісних підприємств Херсонщини було доволі багато жінок, як-от: Еліза Великанова, Лукер'я Зейлер, Агнеса Кізовська, Юлія Кошица або Пауліна Марічеллі. При цьому якщо орієнтуватися лише на прізвища вищезгаданих осіб, можна дійти висновку, що за національною ознакою вони переважно належали до польського етносу, були німкенями або італійками.

Зазначимо також, що в Херсонській губернії наприкінці XIX ст. функціонувало 332 ресторани, буфети та трактири, з яких в Одесі діяла приблизно третина з них – 120. Середній їх обіг становив 18 тис. крб на рік. Натомість у повітах губернії показники подібних закладів були суттєво меншими, оскільки приносили своїм господарям до 4 тис. крб на рік. Працювали на Херсонщині і п'ять великих лазень з обігом 24 тис. крб на рік [21, стб. 875]. Належали вони одеським підприємцям В. Д. Бомарову, Є. Й. Буковецькому, М. М. Гойковичу, М. О. Стамбурській та ананьєвському міщанину О. Ф. Жмихову.

Найбільше ж готелів на південноукраїнських теренах в той період зафіксовано в Таврійській губернії. Таких закладів тут нараховувалося 34 із середнім обігом 19 тис. крб [21, стб. 853–854]. При цьому етнічним українцям Д. Д. Кравцю та К. К. Пагнуренку належали достатньо великі готелі в Сімферополі. Стосовно ресторанів, буфетів та трактирів, то в Таврійській губернії їх діяло 117, а обіг становив 7 тис. крб на рік. Функціонували в краї і шість великих лазень з річним обігом 5 тис. крб [21, стб. 855]. Їх власниками були підприємці І. П. Васильєв та Я. Ш. Гонзва (Севастополь), Г. Д. Соколов (Бердянськ), а також мешканці Керчі – Микола Сліпий, Марія Кесарева та Анна Петрова.

Водночас кількість невеликих негільдійських підприємств, які діяли в царині надання послуг мешканцям міст та містечок Півдня, як-то: харчевень, чайних, перукарень та лазень, була суттєво вищою. Так, у Херсонській губернії в 1896 р. подібних закладів нараховувалося 1 159. Серед них було 1 115 трактирів, харчевень, чайних, буфетів та постійних дворів із середнім річним прибутком 19,1%, а також 44 лазні та купальні (зиск 19,9%). Своєю чергою в Таврійській губернії в 1896 р. функціонувало 568 трактирів, харчевень, чайних і буфетів, з прибутком 15,1%, та 25 лазень і купальень (прибуток 15,5%). На Катеринославщині ж у цей час працювало 823 трактири, харчевні, чайних та буфетів, а їх середній відсоток доходу становив 14,5%. Водночас тут діяло 13 лазень та купальень із прибутком у 13% [16, с. 149, 176, 182]. Тож найбільший зиск негільдійські підприємства у сфері послуг приносили своїм господарям на Херсонщині – 19–20%, а найменший – 13–14%, отримували власники подібних закладів на Катеринославщині.

Таким чином, у Херсонській губернії станом на 1896 р. загалом діяло 1 575 гільдійських та негільдійських одноосібних підприємств (вважаємо, і майже стільки ж підприємств), які займалися обслуговуванням населення. Хоча через два роки їх кількість і зменшується фактично вдвічі, до 810 закладів. Своєю чергою на Катеринославщині ці показники становили 1 152 закладів в 1896 р. та 359 – у 1898 р., а в Таврійській

губернії в 1896 р. функціонувало 777 гільдійських та негільдійських індивідуальних приватних підприємств, які надавали населенню краю різного виду послуги. Втім, до 1898 р. їх кількість зменшилася до 691 закладу.

Зрештою реаліями пореформеного часу і перш за все у великих містах південноукраїнських губерній Російської імперії ставала поява численних фірм, які займалися бізнесовими практиками в царині сервісу, отримуючи при цьому вельми значні прибутки. При цьому, не побоюючись особливо помилитися, можна вважати, що наприкінці XIX ст. ця група підприємців Півдня України нараховувала загалом приблизно 3,5 тис. осіб.

Вищезгадана тенденція мала місце і на початку XX ст., коли чимало представників ділових кіл регіону продовжували вдаватися до організації підприємств у сфері побутового обслуговування населення. При цьому, як і раніше, найрозвинутішими ці практики були в Херсонській губернії. Зокрема, підприємництво у сфері сервісу напередодні Першої світової війни охоплювало 218 представників великої та середньої буржуазії Одеси, які, за нашими підрахунками, володіли 205 одноосібними приватними закладами I та II розряду цього профілю*. Серед них було і 40 жінок (або 19,5%), які для своєї бізнесової діяльності обирали саме цю сферу [15]. За соціальним складом серед власників сервісних закладів цього причорноморського міста в 1913 р. найбільше було міщан, яким належало 96 підприємств, або 46,8%. Умовно друге місце посідали представники селянства – 54 заклади, або 26,3%. Далі йшли купці та почесні громадяни – 21,5%, а також представники дворянства й чиновництва – 5,4%.

Стосовно національного складу цієї групи підприємців Одеси в 1913 р. слід зазначити, що переважали тут етнічні росіяни. У їх власності перебувало до третини великих та середніх закладів відповідного профілю – 62 (або 30,2%). Серед них були 4 готелі, 6 ресторанів, 3 лазні, а також 49 трактирів (шинків) та кофейнь. Так, дворянину В. А. Анчутіну на вул. Дерibasівській належав великий ресторан, а дворянину В. І. Балаклеєву – готель 1-го розряду «Савой» [15, с. 9, 79]. Водночас у власності подружжя купців Олексія та Марини Карягиних було чотири трактирних заклади. Власниками численних одеських трактирів (32 заклади) було і багато етнічних росіян, які належали до селянського стану. Серед їх господарів можна згадати селян Херсонської губернії А. Х. Алексєєва та І. П. Александрова, вихідців з Калужкої губернії Т. М. Антіпова та В. С. Балашова або селянина Курської губернії З. Озерова [15, с. 11].

Водночас частка єврейських ділків у царині обслуговування населення становила в 1913 р. по Одесі 22% (45 осіб). Причому майже половину їх закладів становили готелі. Наприклад, купець 2-ї гільдії Д. Й. Голубчик володів готелем «Метрополь», міщанам У. Л. Удлеру і С. У. Левенсону належав готель «Америка», а власником ще одного готелю 1-го розряду в центрі міста був купець 1-ї гільдії Ц. Я. Векслер. Крім того, єврейський підприємець Н. Бріскер не тільки мав у своїй власності два готелі 1-го розряду, а й велику лазню.

Зауважимо, що данину бізнесовим практикам у сфері сервісу віддавали й грецькі підприємці, яким належало 14,6% від усіх значних подібних закладів Одеси. Зокрема, власницею великого ресторану на початку XX ст. була вдова грецького підданого Андроніка Амбатєло. Крім того, грек К. Маландракі володів кофейнею, а Х. Афанасато, М. Кутавос, Ф. Номікос та Г. Марінакі – одеськими трактирами. Своєю чергою турецьким підданим належало тут 19 ресторанів, трактирів та готелів (або 9,3%). При цьому підприємець П. Панделі володів кофейнею «Біржа», І. Спорділі мав у своїй власності готель, а турецькій підданій Алоїзі Енні належав трактирний заклад.

Натомість частка етнічних українців у цій царині бізнесової діяльності Одеси становила за даними автора 7,3%. А отже, цим видом підприємництва займалося 15 осіб українського походження. В їх власності в 1913 р. були два готелі, два ресторани та 11 шинків. За соціальним складом серед господарів цих закладів було 7 селян та козаків, 6 міщан, а також один купець та один дворянин. При цьому одеський купець

* Зазначимо, що відповідні приватні підприємства поділялися на п'ять розрядів. Так, для підприємств 1-го розряду річний прибуток повинен був перевищувати 20 тис. крб, а для 2-го розряду він визначався у сумі від 5 до 20 тис. крб.

2-ї гільдії Д. П. Ляшенко в центрі міста, на вулиці Дерibasівській, мав готель «Большая Московська гостиница» [15, с. 63]. Ще один готель, на вул. Петра Великого, 7, належав міщанину Київської губернії В. М. Ващенко. Зі свого боку міщани А. О. Бойко та В. П. Радько були хазяями двох одеських ресторанів [15, с. 11, 89]. Слід також згадати, що серед господарів трактирів та шинків Одеси в 1913 р. було п'ятеро українок. Серед них чотири – Ксенія Нікітенко, Анастасія Петренко, Олександра Виниченко та Феодосія Дуляр, були представницями селянства, вихідцями з Чернігівської та Подільської губерній. Водночас ще одна власниця одеського трактиру, Дарія Іваницька, належала до дворянського стану [15, с. 46].

Німецькомовні підприємці також завзято вдавалися до бізнесових практик у царині надання послуг населенню Одеси. Їх частка в 1913 р. становила тут 5%. Серед них треба згадати поселянина Херсонської губернії А. Х. Бетгера, якому в Одесі належав готель, або німецьких підданих Ф. Феллера та А. Магенера, які мали в місті свої ресторани. Серед німецькомовних підприємців було й чимало жінок. Так, у власності австрійських підданих Лізетти Берте та Кароліни Брунс перебували дві ресторації. Крім того, ще два ресторани 1-го розряду належали німецькій підданій Матильді Кемпе [15, с. 9, 14]. Німецька піддана Луїза Вільке, як і поселянка Кароліна Ген, були власницями одеських трактирів.

Ще приблизно 4% подібних закладів Одеси належали підприємцям польського походження. Наприклад, поселянин Станіслав Боржецький мав у центрі міста готель «Ришельє», а ще один готель належав міщанину Болеславу Зінкевичу. Своєю чергою дворянці Яніні Модзелевській належала кофейня-кондитерська, а міщанка Барбара Заржицька володіла в Одесі достатньо великим трактиром [15, с. 74].

Додамо, що більше як десять готелів на початку ХХ ст. діяли і в губернському Херсоні. Серед них слід згадати такі готелі, як: «Європейский», «Новый Берлин» або «Центральный». При цьому великої популярності серед не дуже заможних мешканців Херсону набув ресторан при готелі «Лондонский». Адже тут пропонувалися комплексні обіди, які коштували лише 40 копійок [13].

На початку ХХ ст. заклади у сфері послуг активно функціонували і на теренах Катеринославської губернії. При цьому в губернському центрі в 1913 р. діяло 48 готелів та постійних дворів (останні зазвичай орієнтувалися на менш заможних клієнтів). Зокрема, в цей час у Катеринославі пропонував свої послуги «першокласний» готель «Континенталь», де, за твердженням рекламних оголошень, існували «комфортабельно обставлені номери за закордонним зразком у розкішному стилі» вартістю від 1 до 10 крб на добу. Також тут діяла «зразкова кухня», були наявні «електричне освітлення, водяне опалення, ванні кімнати, а на кожному поверсі [були] телефони» [19, с. 46]. Інший готель тогочасного Катеринослава – «Россия», який належав підприємцю Лаверченко, пропонував всім охочим «комфортабельно обставлені номери від 1 крб і дорожче з електричним освітленням», «ванни та телефони», «вишукану кухню, нагороджену 2 золотими медалями». В цей період у Катеринославі також діяли «розкішно обставлений» «Центральный отель» А. П. Клещева, готель «Палас» «обставлений у новітньому стилі» та готель «Империал» з номерами вартістю від 1 до 10 крб на добу [19, с. 46, 48, 49].

Водночас у 1913 р. в Катеринославі діяло 132 заклади громадського харчування – ресторанів (останніх нараховувалося 16), трактирів, харчевень та чайних [19, с. 24]. При цьому, за даними В. Лазебник, трактири та чайні міста «належали переважно турецько-підданам» [4, с. 221]. Певним чином це стосувалося і власників ресторанів, серед яких були Х. Тубакаєв (володів рестораном «Европейский») та Х. Кашаєв (йому належав ресторан «Бристоль»). Чималим попитом у відвідувачів на початку ХХ ст. користувався і катеринославський ресторан «Спорт» (власник В. М. Сінайко) із «вишуканою кухнею, великим асортиментом гострих та холодних закусок», який для розваг відвідувачів мав «величезний більярдний салон» [19, с. 47].

Своєю чергою в Юзівці Катеринославської губернії напередодні Першої світової війни функціонували п'ять готелів [17]. Це були «Гранд-отель», який належав Д. Іва-

нову, готель «Петербургский» (власник А. А. Шмадченко), готель «Великобритания», яким володів єврейський підприємець Х. Соболев, готель «Россия» та готель «Европейский», що перебував у власності місцевого підприємця Д. Давліцарова. Останній заклад, судячи з тогочасної реклами, мав «розкішно обставлені номери» з «електричним освітленням, ваннами та телефоном» вартістю від 1 до 3 крб на добу [11, с. XIII]. До того ж при готелі діяв ресторан із «зразковою французькою кухнею», де під час обідів з 13–00 до 16–00 та під час вечері з 20–00 до першої години ночі, грав дамський оркестр. Звичайно, все це було розраховано на доволі заможних клієнтів.

В 1913 р. десять готелів нараховувалося в повітовому Маріуполі. Це, зокрема, були «Континенталь» (належав італійській купецькій родині Томазо), «Санкт-Петербург» (власник – етнічний росіянин, купець Ф. М. Меліков), «Россия» (власник – грецький купець І. Г. Псалті), а також «Гранд-Отель», готелі «Коммерческий», «Европейский», «Москва» тощо. Склад господарів 11 постійних дворів Маріуполя теж був поліетнічний. Адже серед них були представлені німецькі (Маргарита Ламбой), італійські (Д. С. Трамбетто) або грецькі (О. Ю. Комботекро) піддані [12]. В іншому повітовому центрі Катеринославщини – Олександрівську на початку ХХ ст. функціонувало 15 готелів. Зокрема, власником готелю «Россия» був етнічний німець Фердинанд Шендель, а місцевим «Гранд-отелем» володіли сестри Лур'є [1].

Водночас слід вказати, що в деяких готелях та постійних дворах було досить брудно. Не випадково кореспондент столичного видання «Новое время» на початку ХХ ст., згадуючи про відповідні сервісні заклади імперії, з неприхованою іронією зазначав, що їм «не має чим відрекомендувати себе в царині міського благоустрою», окрім «чудових екземплярів мух, тарганів та пацюків» [9, № 11727]. Гостру критику викликали й доволі популярні в той час дамські оркестри, які грали в ресторанах деяких готелів. Адже діяльність жіночих музичних колективів багато хто із сучасників розглядав як прояв відвертої розпусти та морального занепаду. З свого боку письменник К. Паустовський, перебуваючи в Юзівці, обурювався, що в готелі «Великобритания» «запах дешевої пудри, кухонного чада та ліків стояв усюди. Електрика горіла тьмяно, читати при її жовтяничному світлі було не можна. Усі ліжка були продавлені, як корита...» і под. [10, с. 356]. Втім, такі характеристики, звичайно, не можна абсолютизувати та поширювати на діяльність усіх подібних закладів, що існували в той час у південноукраїнських губерніях.

Висновки. Підсумовуючи зазначене, можна зробити висновок, що в модерний період група підприємців, які вдавалися до бізнесової діяльності в царині надання послуг населенню південноукраїнських етнічних теренів, була досить чисельною та заможною. Створюючи численні готелі, ресторани, трактири, кав'ярні, перукарні та лазні, їх власники відігравали суттєву роль у задоволенні різноманітних потреб мешканців міст Півдня України. При цьому найбільший зиск своїм господарям приносили сервісні заклади в Херсонській губернії. Відповідно саме на Херсонщині наприкінці ХІХ ст. діяла і найбільша кількість гільдійських та негільдійських індивідуальних приватних підприємств, які займалися обслуговуванням населення – 1 575 закладів. Також зазначимо, що до бізнесових практик у цій царині досить активно долучалися етнічні українці, задовольняючи таким чином попит городян на якісні послуги в побутовій сфері. Щоправда їм переважно належали менші за обсягами прибутку сервісні заклади – трактири, шинки тощо.

REFERENCES

1. *Akbash, R.* (2012). *Interesnoe Zaporozhe: Progulka po Ekaterinoslavskoy* [Interesting Zaporizhzhia: Walk along Yekaterinoslavskaya]. URL: https://misto.zp.ua/article/partners/interesnoe-zaporoje-progulka-po-ekaterinoslavskoy_10481.html (in Russian).
2. *Aksakov, Y. S.* (1858). *Yssledovanye o torhovle na ukraynskykh iarmarkakh* [Research on trade at Ukrainian fairs]. Sankt-Peterburh: typ. Ymperatorskoj Akademyy nauk, 384 p. (in Russian).
3. *Herlihy, P.* (1986). *Odessa: A. History, 1794–1914.* Cambr., Mass.: Harvard up, 411 p.
4. *Istoriia mista Dnipropetrovs'ka* (2006) / *Za nauk. red. A. H. Bolebrukha* [History of the city of Dnipropetrovsk]. Dnipropetrovs'k: Hrani, 596 p. (in Ukrainian).

5. *Lazans'ka, T. I.* (1999). *Istoriia pidpriemnytstva v Ukraini (na materialakh torhovel'no-promyslovoi statystyky XIX st.)* [History of entrepreneurship in Ukraine (on the materials of trade and industrial statistics of the XIX century)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 282 p. (in Ukrainian).
6. *Lindner, R.* (2008). *Pidpriemtsi i misto v Ukraini, 1860–1914 rr. (Industrializatsiia i sotsial'na komunikatsiia na Pivdni Rosijs'koi imperii [Entrepreneurs and the City in Ukraine, 1860–1914 (Industrialization and Social Communication in the South of the Russian Empire)]*. Kyiv; Donets'k: TOV «VPP» Promin'», 504 p. (in Ukrainian).
7. *Narodnoe hozyaystvo* (1900) [National economy]. Sankt-Peterburg, (vol. IV) (in Russian).
8. *Nebrat V. V., Suprun N. A. ta in.* (2019). *Pidpriemnytstvo v Ukraini: istoryko-instytutsijnyj analiz: monohr.* [Entrepreneurship in Ukraine: historical and institutional analysis: monograph.] / za red. d. e. n. V. V. Nebrat; NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta prohnouzuv. NAN Ukrainy». Kyiv, 532 p. (in Ukrainian).
9. *Nikitin, A.* (1908). *V chem gore russkikh gorodov?* [What is the grief of Russian cities?] *Novoe vremya* (in Russian).
10. *Paustovskiy, K.* (1979). *Gostinitsa «Velikobritaniya». Strana ognya: Proizvedeniya russkikh pisateley o Donbasse* [Hotel «Great Britain». Country of fire: Works of Russian writers about Donbass]. V 2 t. Donetsk: Donbass, (vol. 1), 354–365 (in Russian).
11. *Podkovyrov, N. G., Avchinnikov, A. G.* (1914). *Ezhegodnik «Pridneprove» i pamyatnaya knizhka Ekaterinoslavskoy gubernii na 1914 god* [Yearbook «Pridneprovye» and a commemorative book of the Yekaterinoslav province for 1914]. Ekaterinoslav: Tip. Gubernskogo Pravleniya (in Russian).
12. *Ponomareva, I.* (2022). *Mariupol. Opisanie gostinits* [Mariupol. Description of hotels]. Url: <https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/2-1-4-1/> (in Russian).
13. *Shavshukova, S.* (2021). *Hotel' «Londons'kyj» – ody z najkraschykh u Khersoni v XX st.* [The «Londonsky» hotel is one of the best in Kherson in the 20th century]. Url: <https://kherson-future.com.ua/uk/articles-gotel-londonskyj-odyn-iz-najkrashhyh-u-hersoni-v-hh-st> (in Ukrainian).
14. *Shliakhov, O. B.* (2022). *Pidpriemtsi Pivdnia Ukrainy v druhij polovyni XIX – na pochatku XX st.: biznesovi praktyky ta hromads'ko-politychna diial'nist': monohr.* [Entrepreneurs of the South of Ukraine in the second half of the 19th and early 20th centuries: business practices and social and political activities: monogr.]. Dnipro: Lira, 215 p. (in Ukrainian).
15. *Spravochnaya kniga o kuptsah pervoy i vtoroy gildii i voobsche o litsah i uchrezhdeniyah torгово-promyshlennogo klassa na 1913 god (1913)* [Reference book about the merchants of the first and second guilds and in general about the persons and institutions of the commercial and industrial class for 1913]. Odessa: «Slavyanskaya» tip. E. Hrisogelos, 154 p. (in Russian).
16. *Statisticheskie rezul'taty procentnogo i raskladochnogo sborov ... po ischisleniyu, klassifikacii i opredeleniyu oborotov i pribylej togovykh i promyshlennykh predpriyatij, podlezhashchih sim sboram* [Statistical results of interest and layout fees ... for calculating, classifying and determining the turnover and profits of commercial and industrial enterprises subject to these fees], 1888–1900. Ministerstvo finansov. Departament togovli i manufaktur. Sankt-Peterburg (in Russian).
17. *Stepkin, V.* (2016). *Gostinitsyi Yuzovki* [Yuzovka Hotels]. Url: <https://infodon.org.ua/uzovka/gostinicy-yuzovki> (in Russian).
18. *Torgovo-promyshlennyiy Yug (1913)* [Commercial and industrial South]. Odessa (in Russian).
19. *Ves Ekaterinoslav: Spravochnaya kniga (1913)* [All Ekaterinoslav: Reference book]. Ekaterinoslav: Izd. L. I. Satanovskago (in Russian).
20. *Vodotyka, T. S.* (2018). *Kul'tura pidpriemnytstva v mistakh Naddniprians'koi Ukrainy (druga polovyna XIX – pochatok XX st.): monohrafiia* [Entrepreneurship culture in the cities of Dnieper Ukraine (second half of the 19th – beginning of the 20th century): monograph]. Kyiv: In-t istorii Ukrainy, 240 p. (in Ukrainian).
21. *Vsya Rossiya. Russkaya kniga promyshlennosti, togovli, selskogo hozyaystva i administratsii: toгово-promyshlennyiy adres-kalendar Rossiyskoy imperii (1899)* [All Russia. Russian book of industry, trade, agriculture and administration: commercial and industrial address-calendar of the Russian Empire]. Sankt-Peterburg: A. S. Suvorin, (vol. 1) (in Russian).

Received 13.06.2023

Received in revised form 20.09.2023

Accepted 05.10.2023